

ИССЛЕДОВАНИЕ НАПРАВЛЕННОСТИ И ТИПА РЕАКЦИЙ АГРЕССИИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ В СОСТОЯНИИ ФРУСТРАЦИИ

Перевознюк Татьяна Александровна

доцент, кандидат психологических наук, доцент Донецкого национального технического университета, 83001, Украина, Донецкая область, г. Донецк, улица Артема, 58

ДОСЛІДЖЕННЯ СПРЯМОВАНОСТІ І ТИПУ РЕАКЦІЙ АГРЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У СТАНІ ФРУСТРАЦІЇ

Перевознюк Тетяна Олександрівна

доцент, кандидат психологічних наук, доцент Донецького національного технічного університету, 83001, Україна, Донецька область, м. Донецьк, вулиця Артема, 58

RESEARCH OF ORIENTATION AND TYPE OF REACTIONS OF AGGRESSION OF SENIOR PUPILS IN A STATE OF FRUSTRATION

Tatiana Perevozniuk

Docent, candidate of psychological science, docent, Donetsk National Technical University, 83001, Ukraine, Donetsk area, Donetsk, street of Artem, 58

АННОТАЦИЯ

Определена достоверность различий между группами гиперагрессивных, гипоагрессивных старшеклассников и старшеклассников с нормальным уровнем агрессии по типу реагирования, направленности реакций, степени социальной адаптации, показателями выраженности агрессии и способности к решению проблем.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, старшеклассники, реакции агрессии, показатели фрустрации.

АНОТАЦІЯ

Визначено вірогідність розходжень між групами гіперагресивних, гіпоагресивних старшокласників та старшокласників з нормальною агресією за типом реагування, спрямованості реакцій, ступеня соціальної адаптації, показниками вираження агресії та здатності до розв'язання проблем.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, старшокласники, реакції агресії, показники фрустрації.

ABSTRACT

Authenticity of distinctions is certain between the groups of hyperaggressive, hypoaggressive elder schoolchildren and elder schoolchildren with the normal level of aggression on the type of reacting, orientation of reactions, degree of social adaptation, by the indexes of expressed of aggression and capacity for the decision of problems.

Key words: aggression, aggressive behavior, elder schoolchildren, reactions of aggression, indexes of frustrassion.

Постановка проблеми. На сьогодні значна кількість дослідницьких робіт, присвячених агресивному реагуванню, виконується в ракурсі проблем криміногенної поведінки злочинців (Ю.М.Антонян, В.Г.Асєєв, В.Л.Васильєв, М.П.Дубинін, Л.М.Зюбін, М.І.Єникєєв, К.Є.Ігошев, І.І.Карпець, В.М.Кудрявцев). Автори відзначають різні причини вияву агресії та скоєння злочинів: перекручування індивідуальної правосвідомості, антигромадські ціннісні орієнтації та установки особистості.

Досить часто агресивність пов'язують із соматичними захворюваннями (Г.І.Акінщикова, В.М.Алфімова, В.М.Блейхер, Б.С.Братусь, та ін.). Біологічно орієнтовані моделі психопатологічних порушень, викликаних особистісними деформаціями, розглядають як їх джерела або ушкодження мозку, або генетичні фактори, пов'язані з відхиленнями у роботі мозкових нейротрансмітерів, або інфекцію. Наприклад, пухлина, що виникає у лімбічній системі мозку, обумовлює крайні вияви вибухоподібної поведінки, що пов'язують з агресивністю (П.Б.Ганнушкін, О.І.Захаров, Б.В.Зейгарник, М.С.Лебединський, А.Є.Личко, В.Д.Менделєвич, В.М.Мясіщев та ін.).

Аналіз теоретичних позицій, підходів довів, що як опосередкована ланка між безліччю ситуативних особливостей і різноманіттям форм поведінки, для більшості авторів виступає категорія емоційного ставлення (Л.Берковіц, Ф.Є.Василюк, В.К.Вілюнас, Дж.Доллард, К.Ізард), так само, як переживання (ставлення) має тенденцію регулювати поведінку і діяльність, визначати спрямованість мислення, почуттів і волі людини (Л.М.Аболін, Ю.Д.Бабаєва, Л.Берковіц, Г.А.Вартоян, І.А.Васильєв, В.С.Дерябін, Б.І.Додонов, Л.Я.Дорфман, С.С.Занюк, Т.С.Кириленко, Л.П.Колчіна, Л.В.Куліков, Р.У.Ліпер, О.К.Тихомиров).

Таким чином, для ряду авторів агресивна поведінка асоціюється з негативними емоціями (гнів, злість), захистом особистісного самоствавлення, самоствердження. У літературі наводиться багато прикладів, коли агресія виникає не тільки в стані емоційного порушення, але й стані абсолютної холоднокривності (наприклад, як наслідок впливу інших факторів – матеріальної винагороди, почуття боргу, задоволення садистських схильностей) (Н.К.Асанова, М.Й.Боришевский, Р.Берон, К.Бютнер та ін.). Часто агресори заподіюють страждання людям, до яких ставляться скоріше позитивно, ніж негативно (випадки насильства у родині) (А.Л.Лісовик, Л.Е.Орбан-Лембрік, А.Налчаджан, А.П.Назаретян, Г.Паренс, А.О.Реан та ін.).

Мета статті полягає в оцінці спрямованості й типу реакцій агресії старшокласників у стані фрустрації.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дослідження спрямованості й типу реакцій агресії старшокласників у стані фрустрації визначалася тим, що поведінку людини часто визначають стереотипи її емоційного реагування. Найчастіше вони виявляються в конфліктних ситуаціях. Такого роду реакції моделюються методикою вивчення фрустрації С.Розенцвейга [4].

Наше завдання полягало в тому, щоб за допомогою t-критерію Стьюдента визначити вірогідність розходжень між групами гіперагресивних, гіпоагресивних старшокласників та старшокласників з нормальною агресією за типом реагування, спрямованості реакцій, ступеня соціальної адаптації, показниками вираження агресії та здатності до розв'язання проблем. Рівень значущості виявлених розходжень визначався за таблицею критичних значень t-критерію Стьюдента та склав $p \leq 0.01$ [7].

Отримані результати підтвердили припущення про те, що групи, які відмінні за рівнем агресії, відмінні також за типом реагування, спрямованості реакцій та іншим параметрами методики С.Розенцвейга (Таблиця 1).

Таблиця 1

**Середні величини показника фрустрації за методикою С.Розенцвейга
(N=230)**

Тип показника	Групи старшокласників за рівнем агресії								
	вищий за норму «гіперагресивні»			в межах норми «нормальна агресія»			нижчий за норму «гіпоагресивні»		
	критичні значення показника фрустрації								
	$\bar{x}_1$	t	p	$\bar{x}_2$	t	p	$\bar{x}_3$	t	p
1.Тип реакцій:									
ОД	7.02			6.54			7.94	2.3	0.01
ЕД	10.77	6.9	0.01	7.15	2.58	0.01	8.44	4.66	0.01
НР	6.11			7.42	3	0.01	5.34	1.92	0.05

2.Напрямок реакцій:									
E	8.2	2.16	0.01	6.91	2.27	0.01	6	3.66	0.01
I	8.07			8.41	1.71	0.05	9.02	2.37	0.01
M	6.9	1.69	0.05	7.78			8.32	2.84	0.01
3.Адаптація:									
GCR	64.48			62.12	1.56	0.05	60.24	3.53	0.01
4.Індекси:		1.96	0.05						
I_c	1.52			1.52	3.68	0.01	2.11	1.53	0.05
I_{agr}	2.57			0.25			1.22	1.75	0.05
		1.96	0.05						

Примітки:

1. Значення показників фрустрації: $\bar{x}$ – середнє значення ознаки; t – критерій Стюдента; p – рівень статистичної значущості.

2. Тип реакцій: *ОД* – фіксація на перешкоді; (перешкоджувально-домінантний тип); *ЕД* – фіксація на самозахисті; *NP* – фіксація на задоволенні потреб (розв’язувальний тип); спрямованість реакцій: *E* – екстрапунтивні; *I* – інтропунтивні; *M* – імпунтивні; *GCR* – ступінь соціальної адаптації; I_c – індекс самостійності у розв’язанні проблем, що являє собою частку від розподілу I/E ; I_{agr} – індекс агресивності, який визначається як частка від розподілу E/I .

Методика С.Розенцвейга дозволяє визначити тип та спрямованість фрустраційних реакцій. Крім кількісних та якісних оцінок особливостей спрямованості й типів реагування особистості у фрустраційних ситуаціях, методика містить додаткові показники, що дозволяють оцінити специфіку

фрустраційних реакцій за співвідношенням величин окремих факторів. До них належать: а) показник *GCR* або ступінь соціальної адаптації; б) індекс самостійності – *Ic*; в) індекс агресивності – *Iagr* [4].

Зіставлення показників фрустрації за спрямованістю реакцій агресії і типу реагування у досліджуваних груп старшокласників виявило, що ці показники вірогідно відрізняються залежно від рівня агресії, на рівні ймовірності помилки $p \leq 0.01$ та $p \leq 0.05$. Якісний аналіз висловлень досліджуваних показав, що серед гіперагресивних старшокласників домінують відповіді, що містять ворожість, осудження, докори, обвинувачення, спрямовані на живе або неживе оточення. Відповідно до теорії С.Розенцвейга, подібні реакції суб'єкта зосереджені на захисті свого "Я", а саме на прагненні суб'єкта перекласти відповідальність за скоєний вчинок на навколишніх або на зовнішню причину фрустрації [4]. Відповіді гіпоагресивних старшокласників містять осуд, спрямований на самого себе. Такий інтропунтивний характер вербальних реакцій підкреслює домінуючу роль почуття провини й каяття совісті. У цьому випадку можна припустити, що для суб'єкта, який відчуває власну неповноцінність, усвідомлено або підсвідомо, характерна неадекватна самооцінка власної особистості.

У відповідях старшокласників з нормальною агресією підкреслюється взаєморозуміння і взаємопоступливість, що фактично усуває саму фрустраційну ситуацію.

Наведені у таблиці 1. середні ($\bar{X}_1, \bar{X}_2, \bar{X}_3$) та критичні значення (t - критерій Стьюдента) частотності вияву порівнюваних показників фрустрації дозволяють зробити такі висновки: 1) у групі гіперагресивних і гіпоагресивних старшокласників переважає тип фрустраційних реакцій "з фіксацією на самозахисті" (E_D – 10.77 для гіперагресивних та E_D – 8.44 для гіпоагресивних); щодо спрямованості реакцій, у гіперагресивних старшокласників переважають екстрапунтивні реакції ($E-8,2$), спрямовані на навколишніх, а у гіпоагресивних старшокласників – інтропунтивні реакції (I

– 9.02), спрямовані суб'єктом на самого себе. У групі старшокласників з нормальною агресією переважає тип реакцій "з фіксацією на задоволення потреби" ($NP = 7,42$). Щодо спрямованості реакцій, старшокласники цієї групи практично з однаковою частотністю відповідають у інтропунтивній ($I = 8,41$) та імпунтивній манері ($M = 7,78$); 2) середні значення індексу спрямованості агресії вищі у гіперагресивних старшокласників ($Iagr = 1,57$); 3) щодо індексу самостійності, то його високі середні значення фіксуються у старшокласників з переважно інтропунтивним та імпунтивним характером реакцій; 4) середні значення показника GCR – ступеня соціальної адаптації – вищі у гіперагресивних старшокласників ($GCR = 64,48$).

В інтерпретації методики С. Розенцвейга високий показник GCR свідчить про адаптованість суб'єкта до соціального оточення. Виходячи з наведених у таблиці 1. середніх значень показника GCR ($\bar{x}_1 = 64,48$ – для "гіперагресивних", $\bar{x}_2 = 62,12$ – для "нормальної агресії", $\bar{x}_3 = 60,24$ – для "гіпоагресивних"), можна стверджувати, що група гіперагресивних старшокласників є найбільш адаптованою до соціального оточення. Ми вважаємо, що такі дані зумовлені такими причинами:

1) досягненням певного рівня інтелектуального розвитку, що є основою самооцінки особистістю власних здібностей, знань. Доказом цього служать кількісні показники рівня розвитку деяких видів мислення у агресивних старшокласників. З них 10 % мають високий рівень розвитку логічного мислення, 50 % – високий рівень лінгвістичного мислення і 27 % – високий рівень математичного мислення. Впевненість агресивних старшокласників у своїх добре розвинутих інтелектуальних здібностях, володіння певними знаннями забезпечують їх "особливий" статус у соціальному середовищі. З більш докладним аналізом рівня розвитку мислення старшокласників можна ознайомитися на наступних сторінках роботи;

2) зростаючою кризою самої соціальної системи. Це пов'язано, у першу чергу, із загальним соціальним напруженням, психологічною

неврівноваженістю сучасного суспільства, що важко переживає перехід до ринкової системи відносин [1, 2]. І як наслідок, адаптаційними механізмами в кризовій соціальній системі починають виступати агресивні імпульси особистості.

Незважаючи на те, в якій фазі розвитку перебуває сучасна соціальна система, у повсякденній свідомості агресія асоціюється з чимось соціально-небезпечним і небажаним. Однак сама по собі агресія не є соціально небезпечною. Такою її роблять мотиви діяльності, ті цілі і цінності, заради яких розгортається активність [3, 5]. Тому, подальше вивчення агресивної поведінки старшокласників буде полягати у вимірі мотивації досягнення.

Висновки. У дослідженні спрямованості і типу реакцій агресії старшокласників у стані фрустрації було встановлено, що на агресивну поведінку учнів впливають стереотипи їх емоційного реагування в конфліктних ситуаціях.

Серед гіперагресивних старшокласників домінують відповіді, що містять ворожість, осуд, докори, обвинувачення, спрямовані на живе або неживе оточення. Інтропунтивний характер вербальних реакцій гіпоагресивних старшокласників підкреслює домінуючу роль почуття провини і каяття совісті. У відповідях старшокласників з нормальною агресією підкреслюється взаєморозуміння і взаємопоступливість, що фактично усуває саму фрустраційну ситуацію.

Література:

1. Мазоха И.С. Психологический портрет лиц с разным уровнем агрессивности И.С.Мазоха // Наука и образование. – 2004. – № 4. – С. 41 – 22.
2. Назаретян А.П. Заметки о человеческой агрессивности / А.П.Назаретян // Педология, новый век. – 2016. – № 7. – С. 9 – 15.

3. Налчаджян А. Агрессивность человека / Альберт Налчаджян. – СПб.: Питер, 2014. – 736 с.
4. Райгородский Д.Я. Психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / Д.Я.Райгородский. – Самара: БАХРА, 1998. – 672 с.
5. Румянцева Т.Г. Агрессия и контроль / Т.Г.Румянцева // Вопросы психологии. – 1992. – №5. – С. 35 – 40.
6. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / О.П.Санникова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
7. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. – СПб.: Речь, 1996. – 350 с.

References

1. Masocha I. S. Psychological portrait of individuals with different levels of aggressiveness I. S. Masocha // Science and education. – 2004. – № 4. – P. 41 – 22. (in Russian)
2. Nazaretyan A.P. Notes on human aggressiveness / A.P. Nazaretyan // Pedology, new age. – 2016. – № 7. – P. 9 – 15. (in Russian)
3. Nalchadzhyan A. the Aggressiveness of a man / Albert Nalchadzhyan. – SPb.: Piter, 2014. – 736 p. (in Russian)
4. Raygorodsky D.Y. Psychoactivator. Methodologies and tests : studies. posob. [for students] /D.Y. Raygorodsky. – Samara: BAHRA, 1998. - 672 p. (in Russian)
5. Rumyanzeva T.G. Aggression and control / T.G. Rumyanzeva // Question of psychology. – 1992. – №5. – P. 35 – 40. (in Russian)
6. Sannikova O. P. emotion in the structure of personality / O. P. Sannikova. – Odessa: Hors, 1995. – 334 p. (in Russian)
7. Sedorenko E.V. Methods of mathematical treatment are in psychology / of E.V Sedorenko – СПб.: Speech, 1996. - 350 p. (in Russian)

